

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ο Ιωάννης Κουρκούας και η ιστορική συγγραφή
του πρωτοσπαθάριου και κριτή Μανουήλ

Όταν ο άγνωστος συγγραφέας του σαφώς παραδοσιακότερου, σε σχέση με τη δομή των προηγούμενων, έκτου βιβλίου της Συνέχειας του Θεοφάνη κάνει λόγο στο πρώτο τμήμα του έργου, το οποίο διάκειται φιλικά προς τον αυτοκράτορα Ρωμανό Α' τον Λακαπηνό (920-944)¹, για την οριστική απομάκρυνση από τα ανάκτορα της Κωνσταντινούπολης της βασιλομήτορος Ζωής και δύο πιστών οπαδών της, του Θεόδωρου, παιδαγωγού του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου, και του αδελφού του Συμεών, με την κατηγορία της συνωμοσίας (920), τότε εισάγει για πρώτη φορά στην αφήγησή του τον μετέπειτα ένδοξο στρατηλάτη του 10^{ου} αι., πιστό και αφοσιωμένο φίλο του Λακαπηνού, Ιωάννη Κουρκούα: *εἰσῆλθεν Ἰωάννης δρουγγάριος τῆς βίγλης ὁ Κουρκούας λεγόμενος... καὶ τούτους (=τον Θεόδωρο και τον Συμεών) ἀναρπάσας εἰς τὸ Ὀψίκιον ἐξώρισεν...* (Συν. Θεοφ. 397 [Bonn])². Τα όσα πρόκειται να ακολουθήσουν από τη Συν. Θεοφ. δεν θα είναι παρά ένα συνεχές σχεδόν εγκώμιο για τον αρμενικής καταγωγής αξιωματούχο, που προερχόταν από οικογένεια με υψηλές στρατιωτικές περγαμινές, η οποία, όμως, είχε εκδηλώσει αρκετά ενωρίς την αντίθεσή της προς τη Μακεδονική δυναστεία: υπενθυμίζω ότι τον Μάρτιο του έτους 886 ο τότε δομέστικος των ικανάτων Ιωάννης Κουρκούας (ή Κροκόας), παππούς του συνωνύμου του Κουρκούα του 10^{ου} αι., κινήθηκε χωρίς επιτυχία εναντίον του ιδρυτή της νέας δυναστείας Βασιλείου Α' (867-886), με αποτέλεσμα να υποστεί επιεικώς την ποινή της τύφλωσης, σύμφωνα με την αξιωματική ρήση του Βί-

1. Αναφορικά με τις τάσεις και τις επιρροές που εμφανίζονται στο έκτο βιβλίο της Συν. Θεοφ. βλ. ενδεικτικά Η. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. 1, Μόναχο 1978, 342-343.

2. Για τις άλλες πηγές γύρω από τα γεγονότα αυτά βλ. Ο. Kresten - Α. Ε. Müller, *Samtherrschaft*, Βιέννη 1995, 10 σημ. 18.

ου Βασιλείου: ...ἀλλὰ πάλιν ἡ τοῦ γενναίου βασιλέως φιланθρωπία... τὰς ποινὰς ἐμετρίαζε· διὸ τοῦ προεξάρχοντος ἐκκοπέντος τοὺς ὀφθαλμοὺς, οἱ λοιποὶ... φι-
λανθρώπως ἐσωφρονίζοντο (Συν. Θεοφ. 277)³. Το συμβάν οδήγησε προσωρινά
στο περιθώριο τους Κουρκοῦες⁴ και δεν είναι, ἴσως, τυχαίό ὅτι στο ἔκτο βιβλίο
της Συν. Θεοφ. δεν ὑπάρχει μνεία για κάποιο μέλος της οικογένειας κατὰ το χρο-
νικό διάστημα που μεσολαβεῖ ἀπὸ την ανταρσία του 886 ἕως τα χρόνια του Λα-
καπηνού. Σε μία ὅμως ἀποστροφή της ιστορικής διήγησης του χρονογράφου, ἡ
οποία θα μας ἀπασχολήσει ἐκτενῶς στη συνέχεια, ἐπισημαίνονται για τον πολέ-
μαρχο του 10^{ου} αἰ. τα ἀκόλουθα· ὅτι ἔλκει την καταγωγή του ἀπὸ την Δόχεια⁵, ὁ
πατέρας του δεν ἀνῆκε στους ἀσῆμους ἀλλ' ἀντίθετα ἦταν πάνυ πλούσιος και,
τέλος, παπποὺς του ἦταν ὁ δομέστικος των ἱκανάτων Ἰωάννης (Συν. Θεοφ. 426)⁶.
Παραμένει ἀγνωστο πότε ὁ Ἰωάννης Κουρκοῦας εἰσήλθε στην υπηρεσία των α-
νακτόρων και ὑπὸ ποιες συνθήκες κατέλαβε τὸ πρῶτο του γνωστό ἀξίωμα, ἐκεῖ-
νο του δρουγγάριου της βίγλας· ὁ Ρωμανός, πάντως, τον ἀναγορεύει ἀμέσως σχε-
δὸν μετὰ τὴ στάση της Ζωῆς δομέστικο των σχολῶν της Ανατολῆς⁷. Το 923 ὁ

3. Βλ. σχετικὰ Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου, 'Η συνωμοσία τοῦ Κουρκοῦα στο «Βίῳ Βασιλείου», *Σύμ-
μεικτα* 6 (1985) 53-58, και εἰδ. 56, ὅπου σχόλιο για τὴ στάση που τηρεῖ ὁ Βίος Βασιλείου, ὅπως
και ὁ Γενέσιος, για τὴν ἐξήγηση αὐτή. Ἀς μὴν ἐπιτραπεί, πάντως, να σημειώσω ὅτι ἡ μὴ ἀναγρα-
φὴ του ὀνόματος του Κουρκοῦα στον Βίῳ Βασιλείου δεν συνιστᾷ υποχρεωτικὰ συνειδητὴ προ-
σπάθεια μείωσης του στασιαστῆ και της οικογένειάς του ἀπὸ τον Πορφυρογέννητο. Στη συνωμο-
σία του Κουρκοῦα εἶναι ἀφιερωμένο και σχετικὸ κεφάλαιο του βιβλίου της ἰδίας, *Ἐξωτερικὴ πολ-
ιτικὴ καὶ ἐσωτερικὴς ἀντιδράσεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου Α'*, Αθήνα (1991), 190 κεξ. Για τον
σημαίνοντα ρόλο που διαδραμάτισαν οἱ Κουρκοῦες στα στρατιωτικὰ πράγματα του Βυζαντίου
κατὰ τὴ μέση περίοδο βλ. J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance*, Παρίσι 1990, 216, 222,
270 (γενεαλογικὸ δέντρο της οικογένειας) και passim. Ἐπίσης, Βασιλικῆς Ν. Βλυσίδου, *Αριστο-
κρατικὲς οικογένειες και ἐξουσία (9^{ος}-10^{ος} αἰ.)*, Θεσσαλονίκη 2001, 100, 101, 146 και passim.
Χρήσιμος, ἀπὸ προσωπογραφικὴ κατὰ κύριο λόγο ἀποψη, ὁ Α. Ρ. Kazhdan, *Armiane v sostave
gospodstvijuščego klassa Vizantijskoj imperii v XI-XII vv.*, Erevan 1975, 13-14, ἔστω και ἀν τὸ ἐν-
διαφέρον του ἐστιάζεται σε μεταγενέστερη, χρονικὰ, ἐποχὴ. Ἀναφορικὰ, τέλος, με τὴ σύγχυση
που ἐξακολουθεῖ να ὑπάρχει μετὰξὺ των ἐρευνητῶν (ἐνδεικτικὸ παράδειγμα ὁ Α. K[azhdan],
ODB 2, 1157), ἀν τὸ ὄνομα του στασιαστῆ Κουρκοῦα ἦταν Ἰωάννης ἢ Ρωμανός, ὅπως μαρτυροῦν
ὁ Σκυλίτζης και ὁ Ζωναράς, βλ. Καλλιόπης Ἀλκ. Μπουρδάρ, *Καθολύσεις καὶ τυραννὲς κατὰ
τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ δυναστεία (867-1056)*, Αθήνα 1981, 42-43 και,
τελευταία, Βλυσίδου, *Αριστοκρατικὲς οικογένειες*, 100 σημ. 38, με τὴν ἐπισημάνση ὅτι τὸ σχετικὸ
χωρίο της Συν. Θεοφ. εἶναι ἀπόλυτα σαφές. Ὁ Cheynet (*Pouvoir et contestations à Byzance*, 270
σημ. 57), κλίνει ὑπὲρ του ὀνόματος Ρωμανός και ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ρωμανός Κουρκοῦας ἦταν πα-
τέρας του Ἰωάννη Κουρκοῦα του 10^{ου} αἰ.

4. Βλυσίδου, 'Η συνωμοσία τοῦ Κουρκοῦα', 56.

5. Ἡ Δόχεια ἀνῆκε στο θέμα των Ἀρμενιάκων και βρισκόταν πολὺ κοντὰ στη Λακάτη, γενέτει-
ρα των Λακαπηνῶν, γεγονός που ἐρμηνεύει τὶς προνομιακὲς σχέσεις ἀνάμεσα στις δύο οικογέ-
νειες. Βλ. Ἐλεωνόρας Κουντουρά-Γαλάκη, *Θέμα Ἀρμενιάκων*, στον τόμο: *Ἡ Μικρὰ Ἀσία των
θεμάτων*, Αθήνα 1998, 127, 150. Ἀκόμη Κ. Belke, *Paphlagonien und Honorias* (Tabula Imperii
Byzantini 9), Βιέννη 1996, 83 σημ. 190.

6. βλ. και Τ. Κ. Λουγγή, *Θέμα Παφλαγονίας*, στον τόμο: *Ἡ Μικρὰ Ἀσία των θεμάτων*, 278.
Στο ἐπίμαχο σημείο του ἔκτου βιβλίου της Συν. Θεοφ. δεν γίνεται λόγος για τὴν ἐξήγηση του Ἰω-
άννη Κουρκοῦα ἐναντίον του Βασιλείου Α'.

7. Μετὰξὺ 920 και 923 ἀλλ' ὄχι ἀργότερα. Το 921 που προτείνει ὁ Kazhdan (*ODB* 2, 1157), ἀν

Κουρκούας εξουδετερώνει στην Καισάρεια νέα συνωμοσία εναντίον του Ρωμανού, την οποία είχαν σχεδιάσει Ἀδριανός τις Χάλδος, πρὸς δὲ Τατζάκης Ἀρμένιος... τῇ ὑποθήκῃ καὶ συμβουλῇ Βάρδα τοῦ Βοήλα στρατηγούντος ἐν Χαλδίᾳ (Συν. Θεοφ. 404)⁸ καί, μετὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, πιθανότατα το 926⁹, θα ονομαστὲι μάγιστρος. Ἡ φήμῃ του καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἡ καταξίωσή του θα ἀνέβουν κατακόρυφα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες του ἐναντίον τῶν Αῤάβων ἢ σαρως ἐπιθετικὴ καὶ ἀρκούντως θαρραλέα τακτικὴ, σύμφωνα με τὸν Runciman¹⁰, που ἀκολούθησε στα πεδία τῶν μαχῶν, εἶχε ἰδιαίτερα θετικά γιὰ τὴ βυζαντινὴ πλευρὰ ἀποτελέσματα. Κορυφαίες, ἀσφαλῶς, στιγμὲς τῆς σταδιοδρομίας του ἦταν ἡ κατάληψη τῆς Μελιτηνῆς (934) καὶ δέκα χρόνια ἀργότερα ἐκεῖνη τῆς Ἐδεσσας, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας, ὅπως εἶναι ευρύτατα γνωστὸ, παρέδωσαν τότε στοὺς Βυζαντινοὺς ἓνα ἀπὸ τὰ πιο σημαντικὰ λείψανα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ μανδῆλιον με τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ πτώση τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ (944) καὶ ἡ πρόσκαιρη ἀνοδος στὴν ἐξουσία τῶν δύο γιῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ Στέφανου θα ἐπιφέρει σχεδὸν ἀμέσως καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κουρκούα ἀπὸ τὸ στράτευμα¹¹. Ἀν, πάντως, πιστέψουμε τὸ καθαρά φιλοκωνσταντινικὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Συν. Θεοφ.¹², ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος (945-959) προσπάθησε νὰ τὸν συνδράμει ὅταν τὸ σπῖτι τοῦ καταστράφηκε καὶ ἡ περιουσία του λεηλατήθηκε, προφανῶς ἀπὸ ὁπαδοὺς τοῦ Πορφυρογέννητου, μετὰ τὴν ἐντολὴ που ἔδωσε ὁ τελευταῖος νὰ ἐγκαταλείψουν βίαια τὰ ἀνάκτορα οἱ γιοὶ τοῦ Ρωμανοῦ (Συν. Θεοφ. 441-442)¹³. λίγο καιρὸ ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ θα χρησιμοποιοῦσε τὶς καλὲς υπηρεσίες τοῦ Κουρκούα καὶ τὴν ἐμπειρία του γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ αἰχμαλώτων μετὰξὺ Βυζαντινῶν καὶ Αῤάβων

καὶ προϊόν συμβιβασμοῦ, εἶναι μάλλον πιο κοντὰ στὰ πράγματα. Ὁ O. Kresten (*-Staatsempfänge" im Kaiserpalast von Konstantinopel um die Mitte des 10. Jahrhunderts*, Βιέννη 2000, 26) κλίνει ὑπὲρ τοῦ ἔτους 922, χωρὶς πάντως καμία συγκεκριμένη αἰτιολόγηση.

8. Βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 100-101, με τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι σύμφωνα με τὴ μαρτυρία τῆς Συν. Θεοφ. (404) ὁ Κουρκούας τιμώρησε με αὐστηρότητα τοὺς ἐπιφανέστερους ἀπὸ τοὺς συνωμότες ἀλλὰ τοὺς... πενιχοὺς καὶ ἀσῆμους ἀθῶους κελεύσας ὀπηβοῦλοιντο ἀπιέναι.

9. Γιὰ τὴ μάλλον ἀβέβαιη χρονολόγηση βλ. H.-J. Kühn, *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert*, Βιέννη 1981, 80.

10. St. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge 1969, 135. Πρὸβλ. ἀκόμη αὐτόθι, 69, 135 κέξ., 141 καὶ passim.

11. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. κατὰ κύριο λόγο Runciman, *Romanus Lecapenus*, 146 καὶ Kresten-Müller, *Samtherrschaft*, 38 κέξ.

12. Βλ. παραπάνω σημ. 1.

13. Βλ. τελευταῖα Kresten-Müller, *Samtherrschaft*, 41 ἐξ. Γιὰ τὸν Κουρκούα, πέρα ἀπὸ τὸν Runciman, στὸν ὁποῖον οφείλονται ἐξαιρετικὲς ἀφηγηματικὲς σελίδες, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν σὲ προγενέστερες ὑποσημειώσεις, βλ. R. Guiland, *Le Domestique des Scholes, Recherches sur les institutions byzantines*, τ. 1, Ἀμστερνταμ 1967, 442-443 (με κάποιες παρανοήσεις στο κεῖμενο τῆς Συν. Θεοφ.) καθὼς καὶ A. A. Vasiliev-M. Canard, *Byzance et les Arabes*, τ. 2/1, Βρυξέλλες 1968, 261-273, 283 κέξ. Πρὸβλ. καὶ Kresten, *"Staatsempfänge" im Kaiserpalast von Konstantinopel*, 26 σημ. 84.

στον ποταμό Λάμο (Οκτώβριος 946)¹⁴.

Ο *cursus honorum* του Κουρκούα είναι, ασφαλώς, ευρύτερα γνωστός αρκετοί, ωστόσο, μελετητές έχουν επικεντρώσει την προσοχή τους στο ακόλουθο χωρίο της Συν. Θεοφ. (427-428), στο οποίο παραπέμπεται ο αναγνώστης εκείνος της χρονογραφίας που επιθυμεί επιπλέον στοιχεία για τη ζωή και τους άθλους του μεγάλου στρατηλάτη του Βυζαντίου : ...οἱ δὲ λαμπρῶς ποθοῦντες καὶ θέλοντες μαθεῖν τὰς τοῦ Ἰωάννου Κουρκούα ἀριστείας καὶ συγγραφὰς εὐρήσουσιν ἐν ὧν βιβλίοις ἐκτεθείσας παρὰ Μανουὴλ πρωτοσπαθαρίου καὶ κριτοῦ¹⁵. Η Συν. Θεοφ. είναι ιδιαίτερα φειδωλή σε παραπομπές πηγών¹⁶ και από την άποψη αυτή η αναφορά στον Μανουήλ ενέχει ξεχωριστή σημασία, η οποία γίνεται ακόμη μεγαλύτερη από το γεγονός ότι το εν λόγω ιστορικό κείμενο δεν έφτασε ως τις μέρες μας. Αν εστιάσουμε την προσοχή μας στο κεμενολογικό πλαίσιο που περιβάλλει την εγκιβωτισμένη αυτή τριτοπρόσωπη αφήγηση της Συν. Θεοφ., συμπεραίνουμε σχεδόν αβίαστα ότι πρόκειται για παρεμβολή -προφανώς από το έργο του Μανουήλ-, μέσω της οποίας εξάίρονται, σε αδρότατες πάντως γραμμές, οι στρατιωτικές ικανότητες και τα επιτεύγματα του Ιωάννη Κουρκούα¹⁷.

Η μέθοδος της παρεμβολής στη χρονική αφήγηση αποσπασμάτων από άλλη ιστορική πηγή με σκοπό το εγκώμιο ενός συγκεκριμένου προσώπου (ή μιας οικογένειας) αποτελεί δόκιμη πρακτική, ειδικά στην ιστοριογραφία του 10^{ου} αι. Έτσι, η αποκαλούμενη πρώτη σύνταξη της χρονογραφίας του Συμεών Λογοθέτη (=Λα), φιλικά διακειμένη - όπως και το πρώτο τμήμα του έκτου βιβλίου της Συν. Θεοφ.¹⁸ - προς τον Ρωμανό Λακαπηνό, παρενθέτει συχνότατα στο τελευταίο τμήμα της εγκωμιαστικές κρίσεις για τον εν λόγω αυτοκράτορα και το έργο του¹⁹.

14. Συν. Θεοφ. 443· A. Markopoulos, *Le témoignage du Vaticanus gr. 163 pour la période entre 945-963, Σύμμεικτα* 3 (1979) § 2. 9-14 (σελ. 91 και σχόλια 102-103) (= *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th Centuries*, Aldershot 2004, αρ. III). Ο Kresten (*„Staatsempfänge“ im Kaiserpalast von Konstantinopel*, 19 κεξ.) δεν δέχεται τη συμμετοχή του Κουρκούα στην εν λόγω ανταλλαγή στηριζόμενος σε αραβικές πηγές, χωρίς, πάντως, τα επιχειρήματά του να είναι ιδιαίτερα πειστικά. Συμβιβαστική η Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 108 σημ. 72.

15. Βλ., μεταξύ άλλων, Runciman, *Romanus Lecapenus*, 69 σημ. 3· Guiland, *Le Domestique des Scholes*, 442· Kazhdan, *ODB* 2, 1157. Το κείμενο της Συν. Θεοφ. παραφράζει ο Σκυλίτζης 230 (Thurn). Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι ο Κωνσταντίνος Λάσκαρης, ο οποίος δίδαξε Ελληνικά κατά τα τέλη του 15^{ου} αι. στη Μεσσήνη της Σικελίας, είχε τη δυνατότητα να μελετήσει με προσοχή το κείμενο του Σκυλίτζη μέσω του πασίγνωστου, εκ των υστέρων, εικονογραφημένου κώδικα του χρονογράφου που φυλάσσεται σήμερα στη Μαδρίτη (Vitr. 26-2), ο οποίος βρισκόταν ακόμη τότε στη Σικελία. Ο Λάσκαρης πρόσθεξε την αναφορά στον Μανουήλ από τον Σκυλίτζη και έγραψε στην όα του f. 130 του χειρογράφου τη λέξη ζήτει. Βλ. σχετικά Vasiliki Tsamakda, *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*, Leiden 2002, 7, 21 κεξ.

16. Σημειώνω, δείγματος χάριν, τη μινεία στο χαμένο σήμερα ιστορικό έργο του Θεόγνωστου (Συν. Θεοφ. 82), για το οποίο βλ. εντελώς πρόσφατα την πολύ πειστική συλλογιστική των B. Flusin-J.-Cl. Cheynet, *Jean Skylitzès. Empereurs de Constantinople*, Παρίσι 2003, ix και σημ. 29.

17. Η παρεμβολή δεν είναι πάντως ιδιαίτερα εκτεταμένη: Συν. Θεοφ. 424-428.

18. Βλ. παραπάνω σημ. 1.

19. Βλ. F. Hirsch, *Byzantinische Studien*, Λιψία 1876, 82-86.

Τόσο το έκτο βιβλίο της Συν. Θεοφ., που μας απασχολεί εδώ, όσο και η δεύτερη σύνταξη της χρονογραφίας του Συμεών Λογοθέτη (=Λβ) διακόπτουν την αφήγηση των γεγονότων της βασιλείας του Λέοντος ΣΤ' του Σοφού (886-912) για να παρενείρουν στον κορμό του έργου τους το εγκώμιο, βραχύτερο η Συν. Θεοφ. κατά πολύ εκτενέστερο ο Λβ, του Νικηφόρου Φωκά του Παλαιού, του παλαιότερου γόνου της οικογένειας των Φωκάδων και παππού του μετέπειτα συνωνύμου του αυτοκράτορα. Ο Henri Grégoire, στον οποίον οφείλουμε την επισήμανση των σχετικών χωρίων²⁰, έκανε λόγο για την παρουσία εκείνα τα χρόνια μιας πλήρους μυθιστορηματικής βιογραφίας των Φωκάδων²¹, η εικασία αυτή δεν φαίνεται να απέχει από την πραγματικότητα, αν εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίον αφηγούνται άλλα χειρόγραφα του φιλοφωκαδικού Λβ, γνωστά πλέον, τα κατορθώματα του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά (963-969) στην Κρήτη και τη Μικρά Ασία²². Το ίδιο αναλογικά ισχύει και για τον Ατταλειάτη, ο οποίος διακόπτει την αφήγηση των συμβάντων της βασιλείας του Νικηφόρου Βοτανειάτη (1078-1081) για να εντάξει στον κορμό της *Ιστορίας* του ένα εκτενέστατο γενεαλογικό δέντρο των Φωκάδων, με αναλυτικές αναφορές στα επιτεύγματα της οικογένειας, διανθισμένες όμως με στοιχεία που μηδαμινή έως ανύπαρκτη σχέση έχουν με την πραγματικότητα (217-230 [Bonn])²³. Ο Ψελλός, τέλος, στην *Ιστορία σύντομο*²⁴ παρεισδύει στην αφήγησή του διατυπώνοντας την άποψη ότι είναι περιττό να γράψει εκτενώς για τον Φωκά διότι πολλοί τῶν κατ' ἐκείνον καὶ τῶν μετ' οὐ πολὺ ὕστερον διεξοδικὰ συγγράμματα ἐκδεδώκασι (§ 105, 83-84 [σελ. 98 Aerts]).

Επανερχόμενοι στον Κουρκούα, δεν είναι δύσκολο να διακρίνουμε, εξετάζοντας εκ του σύνεγγυς την παρεμβολή από τον Μανουήλ στη Συν. Θεοφ., ότι ο άγνωστός μας συγγραφέας, ο οποίος ενδεχομένως ταυτίζεται με τον συνώνυμό του που μνημονεύεται μάλλον απαξιωτικά στον πολυσυζητημένο πρόλογο της *Χρονογραφίας* του Σκυλίτζη (3)²⁵, συνέθεσε βιογραφία προς τιμήν του βυζαντινού στρατηλάτη, η οποία συγχώνευε όλα τα γνωστά χαρακτηριστικά από έργα

20. La carrière du premier Nicéphore Phocas, στον τόμο: *Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη*, Θεσσαλονίκη 1953, 232-254.

21. *Αυτόθι*, 240.

22. Βλ. Α. Μαρκόπουλου, Η Βυζαντινή ιστοριογραφία κατά τα τέλη της πρώτης χιλιετίας, *Βυζαντινά* 22 (2001) 9-23, ειδ. 14-16.

23. Βλ. Α. Markopoulos, The portrayal of male figure in Michael Attaleiates, στον τόμο: Βασιλική Ν. Βλυσίδου (επιμ.), *Η Αυτοκρατορία σε κρίση (:) Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, Αθήνα 2003, 215-230, ειδ. 218-219 και Β. Krsmanović-N. Radošević, *Legendarne genealogije vizantijskih careva i njihovih porodica*, ZRVI 41 (2004) 71-98, ειδ. 81-88.

24. Τελευταία πορίσματα της έρευνας αποδίδουν με βεβαιότητα πλέον το έργο στον Ψελλό: J. Duffy-E. Papaioannou, Michael Psellos and the Authorship of the *Historia Syntomos*, στον τόμο: Άννα Αβραμεία et alii (επιμ. έκδ.), *Βυζάντιο, Κράτος και Κοινωνία. Μνήμη Νίκου Οικονομίδη*, Αθήνα 2003, 219-229. Κατά συνέπεια, οι επιφυλάξεις των Flusin-Cheynet (*Jean Skylitzès*, x και σημ. 33) αίρονται.

25. Πρβλ. Flusin-Cheynet, *Jean Skylitzès*, vii κεξ., ειδ. x και σημ. 34.

ανάλογης δομής που κάνουν την εμφάνισή τους στο Βυζάντιο εκείνα περίπου τα χρόνια, ήτοι ευγενική καταγωγή, μόρφωση, γενναιοδωρία, φιλευσπλαχνία, υποδειγματική συμπεριφορά εν καιρώ ειρήνης αλλά και εν καιρώ πολέμου κ.ά.²⁶ Ο Κουρκούας γεννήθηκε, όπως είδαμε, στην Δόχεια, καταγόταν από σημαντική οικογένεια και έμαθε τα πρώτα γράμματα από τον μητροπολίτη Γαγγρών Χριστόφορο, ο οποίος ήταν συγγενής του (Συν. Θεοφ. 426)²⁷. Ο Χριστόφορος μάλιστα προφήτευσε ότι ο μικρός Κουρκούας ...*εἰς λύτρωσιν καὶ ἄνεσιν τῶν Ῥωμαίων γενήσεται* (αυτόθι), ρήση που αναλογικά παραπέμπει στις γνωστές προφητείες αλλά και θεοσημίες που προετοιμάζουν την άνοδο στον αυτοκρατορικό θρόνο του Βασιλείου Α'²⁸. Ο Κουρκούας διέθετε, επομένως, από πολύ μικρή ηλικία και την εύνοια του θεού, γεγονός που ασφαλώς προανήγγελλε σημαίνουσα σταδιοδρομία. Πάντοτε σύμφωνα με το κείμενο της Συν. Θεοφ. ο Κουρκούας θα θριαμβεύσει στα πεδία των μαχών, θα εμπνεύσει τρόπο στους αντιπάλους του²⁹, θα αποκληθεί ἄλλος Τραϊανὸς ἢ Βελισάριος (Συν. Θεοφ. 427), θα παραμείνει *εἵκοσι καὶ δύο χρόνους καὶ μῆνας ἑπτὰ δομέστικος ἀδιάδοχος* (Συν. Θεοφ. 426), για να αποπεμφθεί από το αξίωμά του λόγω φθόνου (αυτόθι και 429)³⁰.

Για να χρησιμοποιήσω τον δόκιμο πλέον από τον Hunger όρο³¹, στο σωματοψυχογράφημα του Κουρκούα που σκιαγράφησε ο Μανουήλ, όπως τουλάχιστον μας παρουσιάζεται στη Συν. Θεοφ., διακρίνεται μεν η χρήση των ρητορικών εργαλείων που ανιχνεύονται σε έργα ανάλογης υφής αλλ' είναι σύνθεμα σαφώς ηθικό χωρίς να περιέχει και τις κλασικές σωματικές αρετές, συνήθεις σε αντίστοιχες περιγραφές άλλων συγγραφέων, όπως λ.χ. στον Λέοντα τον Διάκονο (1, 3^ο 6, 3 κ.α.). Ότι υπάρχει, πάντως, στενή σχέση με τον μύθο, στον οποίον "παραδίδει" τον τέλειο πολεμιστή, όπως είναι ο Κουρκούας, δεν χωρεί καμία αμφιβολία· άλλωστε ο άνδρας-πολεμιστής είναι πάντοτε κλασικό πρότυπο ανδρικού κοινωνικού φύλου³².

26. Μαρκόπουλου, Η Βυζαντινή ιστοριογραφία, 10 κεξ., 13 κεξ. και *passim* του ίδιου, Κύρου Παιδεία και Βίος Βασιλείου. Ένας πιθανός συσχετισμός, *Σύμμεικτα* 15 (2002) 91-108.

27. Είναι άξιο σημείωσης ότι στο κείμενο της Συν. Θεοφ. γίνεται λόγος για *ἱερὰ γράμματα*. Για την πόλη της Γάγγρας βλ. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, 196-199. Πρβλ. και Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance*, 316.

28. Μαρκόπουλου, Η Βυζαντινή ιστοριογραφία, 17-18^ο του ίδιου, Κύρου Παιδεία και Βίος Βασιλείου, 102-103.

29. ...*κατήλθε δὲ καὶ ὁ συνετώτατος καὶ ἐχέφρων Ἰωάννης ὁ δομέστικος τῶν σχολῶν Κουρκούας μετὰ παντὸς τοῦ τῆς Ἀνατολῆς στρατεύματος... πολλοὺς τούτων διέφθειρεν... ὥστε συσταλέντας αὐτοὺς (=τους Ρως) δέει τῆς αὐτοῦ ἐπιθέσεως μένειν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τὰ οἰκεία πλοῖα καὶ μηδαμῶν παρεκτρέχειν κατατολμᾶν* (Συν. Θεοφ. 424-425).

30. Για την αιτιολόγηση των ανθρώπινων πράξεων ως αποτελεσμάτων φθόνου στη βυζαντινή κοινωνία βλ. όσα τελευταία παρατήρησε ο M. Hinterberger, Ο φθόνος. Ανθρώπινη αδυναμία και κινητήρια δύναμη, στον τόμο: Χριστίνα Γ. Αγγελίδη (επιστ. επιμ.), *Το Βυζάντιο ώριμο για αλλαγές*, Αθήνα 2004, 299-312.

31. Βλ. Hunger, *Prof. Literatur*, 1, 322 κεξ.

32. Βλ. Α. Μαρκόπουλου, Ζητήματα κοινωνικού φύλου στὸν Λέοντα τὸν Διάκονο, στον τόμο:

Αξίζει, τέλος, να σταθούμε για λίγο στην προοπτική όσο και τις φιλοδοξίες που είχε η συγγραφή της βιογραφίας του Κουρκούα στα μεσοβυζαντινά χρόνια. Δεν υπάρχει, καταρχάς, αμφιβολία ότι το κείμενο του Μανουήλ ανήκει στη χορεία των πολυάριθμων βιογραφικής δομής έργων που γράφτηκαν εκείνη την περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας η ιστοριογραφία αναζητήσε καινούργια εκφραστικά μέσα: αποτέλεσμα της κίνησης αυτής ήταν να παρουσιαστούν νέες συνθέσεις με συγγραφική αντίληψη που εξέφραζε ρηξικέλευθη τομή σε σχέση με το αμέσως προηγούμενο παρελθόν, καθώς η αφήγηση στρέφεται γύρω από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, το οποίο προβάλλεται ως υπόδειγμα ζωής, όπως ο Βασίλειος Α΄ ή ο Νικηφόρος Φωκάς. Η Συν. Θεοφ., ο Γενέσιος, εν πολλοίς ο Λέων ο Διάκονος, οι πολυάριθμες βιογραφίες της οικογένειας των Φωκάδων, η βιογραφία του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ που προήλθε από την πένα του Θεόδωρου Σεβαστείας³³, η σύνθεση του Μανουήλ την οποία συζητούμε εδώ και, λίγο αργότερα, δύο έργα που μας είναι εμμέσως μόνο γνωστά από τη *Χρονογραφία* του Σκυλίτζη, η βιογραφία του Κατακαλών Κεκαυμένου³⁴ και το ανάλογο, πιθανότατα, εμβέλεια κείμενο για τον Ευστάθιο Δαφνομήλη³⁵, ανήκουν στην ιστοριογραφική αυτή “ομάδα”, ενώ είναι βέβαιο ότι λανθάνουν και άλλα ακόμη³⁶. Παράμεινει αιτούμενο της έρευνας αν η αλλαγή της ιστορικής γραφής κυοφορήθηκε στο στενό ανακτορικό περιβάλλον, κάτι που φαίνεται πολύ πιθανό αν ανακαλέσουμε στη μνήμη μας τα πέντε πρώτα βιβλία της Συν. Θεοφ., τον Γενέσιο ακόμη

Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη, Ηράκλειο 2000, 475-493, ειδ. 487-488 (= *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th Centuries*, αρ. XXIII). Επιβάλλεται να σημειώσουμε εδώ ότι στο σημείο εκείνο της Συν. Θεοφ. όπου τεματίζεται η παρεμβολή του Μανουήλ (428), ο άγνωστος χρονογράφος κάνει εκτενή λόγο (428-429) για ένα άλλο επιφανές μέλος της οικογένειας Κουρκούα, τον αδελφό του Ιωάννη, πατρίκιο και στρατηγό Χαλδίας και Μεσοποταμίας Θεόφιλο Κουρκούα, για τον οποίον βλ. ενδεικτικά Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance*, 216, 270, 322, τον τόμο: *Η Μικρά Ασία των θεμάτων*, passim, και Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 108. Σημειώνω ότι ο γιος του Θεόφιλου Κουρκούα παντρεύτηκε αδελφή του Νικηφόρου Φωκά και από τον γάμο τους προήλθε ο μετέπειτα αυτοκράτορας Ιωάννης Τζιμισκής (969-976). Από τη φρασεολογία του εν λόγω τμήματος της Συν. Θεοφ. συμπεραίνεται ότι η συγγραφή του μπορεί να τοποθετηθεί στα χρόνια της βασιλείας του Νικηφόρου Φωκά, αν όχι αργότερα.

33. Μαρκόπουλου, *Η Βυζαντινή ιστοριογραφία*, 20.

34. J. Shepard, A suspected source of Skylitzes' *Synopsis Historion*: the great Catacalon Cecaumenos, *BMGs* 16 (1992) 171-181. Πρβλ. και Charlotte Roueché, *The Literary Background of Kekaumenos*, στον τόμο: Catherine Holmes-Judith Waring (εκδ.), *Literacy, Education and Manuscript Transmission in Byzantium and Beyond*, Leiden-Βοστώνη-Κολονία 2002, 111-138, ειδ. 113 και passim.

35. Βλ. Charlotte Roueché, *Byzantine Writers and Readers: Storytelling in the Eleventh Century*, στον τόμο: R. Beaton (εκδ.), *The Greek Novel AD 1-1985*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Σύδνεϊ 1988, 123-135, ειδ. 127-128.

36. Εξακόλουθι να είναι άγνωστο, για παράδειγμα, το φιλοφωκαδικό κείμενο που χρησιμοποιήσαν τόσο ο Λέων ο Διάκονος όσο και ο Σκυλίτζης. Βλ. σχετικά Α. Ρ. Kazhdan, Istočniki L' va D' jakona i Skilitzy dlja istorii tretej četverti X stoletija, *Viz Vrem* 20 (1961) 106-128 και Ja. Ljubarskij, Nikephoros Phokas in Byzantine Historical Writings, *BSI* 54 (1993) 245-253. Πρβλ. και Μαρκόπουλου, *Η Βυζαντινή ιστοριογραφία*, 14. Γενικά για την αλλαγή πλεύσης στην ιστορική γραφή κατά τον 10^ο αι. βλ. Μαρκόπουλου, *αυτόθι*, 11 και σημ. 10, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

και τον Αβ³⁷, ή απλώς δημιουργήθηκε μία τέτοια λογοτεχνική τάση, η οποία είχε αισθητική δεκτικότητα, απήχηση και, κατά τεκμήριο, πολλούς αποδέκτες. Πάντως, η *καινούργια* ιστορία χρησιμοποιήθηκε, αρχικά, για τον έπαινο της Μακεδονικής δυναστείας αλλά προετοίμασε, από την άλλη πλευρά, την άνοδο στον αυτοκρατορικό θρόνο ενός κορυφαίου εκπροσώπου των *δυνατών* της εποχής, του Νικηφόρου Φωκά. Είναι πολύ πιθανό ότι στη συγκεκριμένη αυτή ιδιαίτερα ισχυρή οικονομικά και στρατιωτικά ομάδα³⁸ με τα πολλαπλά κοινωνικά ερείσματα, διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι βιογραφικά έργα ή και συνθέσεις παρεμφερούς υφής, στις οποίες το εγκωμιαζόμενο πρόσωπο θα συγκέντρωνε εν ταυτώ τα χαρακτηριστικά του ιδανικού κυβερνήτη και ιδανικού στρατιώτη³⁹, θα προέβαλαν πολύ καλύτερα τις υψηλές φιλοδοξίες των εκπροσώπων της. Ίσως να μην πρέπει να αποκλειστεί και κάποια πίεση προς τους συγγραφείς των εν λόγω έργων από τους άμεσα ενδιαφερόμενους⁴⁰. Κάτω από το νέο αυτό πρίσμα, κατά την προσωπική μου πάντοτε άποψη, μπορεί να ερμηνευτεί η σχετική πλημμυρίδα βιογραφιών που κάνει την εμφάνισή της από το δεύτερο μισό του 10^{ου} αι. Το πόνημα του Μανουήλ για τον Ιωάννη Κουρκούα εντάσσεται χωρίς δυσκολία στο πλαίσιο αυτό. Οι φιλοδοξίες της οικογένειας είχαν αποκαλυφθεί από την ανταρσία εναντίον του Βασιλείου Α', ενώ είναι πιθανό ότι το κύρος και η δόξα που απέκτησε ο Κουρκούας στα χρόνια του Ρωμανού Α' θεωρήθηκαν από τους δύο γιους του, που κράτησαν για πολύ μικρό διάστημα την εξουσία, ότι αποτελούσαν κίνδυνο ακόμη και για τους ίδιους τους Λακαπηνούς η απομάκρυνσή του, επομένως, από το στράτευμα τον εξουδετέρωσε και δεν είναι, ίσως, τυχαίο ότι ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος δεν τον αποκατέστησε στο αξίωμά του μετά το 945⁴¹. Από την άλλη πλευρά, αν λάβουμε υπόψη μας την παράλληλη πορεία του Φιλόθεου Κουρκούα, αδελφού του Ιωάννη, αλλά και άλλων μελών της οικογένειας κατά τα επόμενα χρόνια, οι Κουρκούες δεν τέθηκαν στο περιθώριο⁴². Η

37. Χρήσιμη εδώ, αν και κάπως γενική, η συμβολή του P. Schreiner, *Formen der Kaiserbiographie in Byzanz*, στον τόμο: Dorothea Walz (εκδ.), *Scripturus Vitam. Festgabe für Walter Berschin zum 65. Geburtstag*, Χαϊδελβέργη 2002, 59-70.

38. Για τους δυνατούς βλ. τελευταία J.-Cl. Cheynet, *L'aristocratie byzantine (VIIe-XIIIe s.)*, *Journal des Savants* (juillet-décembre 2000) 281-322, με πλήρη αναλυτική όσο και κριτική βιβλιογραφία. Πρβλ. και Μαρκόπουλου, *Η Βυζαντινή ιστοριογραφία*, 21 σημ. 58.

39. Βλ. παραπάνω σημ. 33.

40. Αποτελεί πάντοτε θέμα συζήτησης μεταξύ των επιστημόνων αν το επίγραμμα του Ιωάννη Μαυρόποδος αρ. 96 (Bollig-Lagarde) υπονοεί συγκεκριμένη πίεση προς το πρόσωπό του από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο (1042-1055) για τη σύνθεση βιογραφίας. Βλ. σχετικά Α. Καρπόζηλου, *Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έργου του Ιωάννη Μαυρόποδος*, Ιωάννινα 1982, 33-34· Α. Kazhdan, *Some Problems in the Biography of John Maurupous*, II, *Byzantion* 65 (1995) 378. Πρβλ. και Μαρκόπουλου, *Η Βυζαντινή ιστοριογραφία*, 23.

41. Βλ. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 106 κξ., με την ερμηνεία της οποίας δεν συμφωνώ πάντοτε.

42. Βλ. παραπάνω σημ. 32. Η οικογένεια απομονώθηκε πρόσκαιρα μεταξύ 965-966 (Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*, 146 σημ. 64). Για τους Κουρκούες κατά τα μεταγενέστερα χρόνια βλ. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 491 (ευρετήριο). Πρβλ. και Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες*.

σύνθεση, επομένως, του Μανουήλ, γραμμένη ασφαλώς μετά το 944, θα πρέπει να λειτούργησε ως παρακαταθήκη για τις μέλλοντες προοπτικές της οικογένειας, γεγονός διόλου αμελητέο.